

ZA SOCIOLOGIJU POGLEDA NA SVET

Na današnjem stupnju razvitka ljudske svesti, pored više filozofskih pogleda na svet i tzv. zdravorazumnog shvatanja, ogroman broj ljudi još uvek prihvata razne vrste religioznog pogleda na svet. Ako imamo u vidu ulogu pogleda na svet u društvenom životu i u ponašanju ljudi u svakodnevnim praktičnim odnosima, onda je očigledno da ta činjenica zaslužuje ne samo običnu pažnju nego i sistematsko naučno proučavanje. Što se tiče religije, to je postavljeno kao zahtev, uglavnom, u toku prošlog veka. S obzirom na društvenu ulogu religije u prošlosti, taj zahtev sasvim je opravdan.

Zaista, malo je trajnih društvenih pojava imalo tokom istorije razvoja čovečanstva tako različite funkcije i doživljavalo toliko bitno različitih prilaza i načina tretiranja kao što je slučaj s religijom. Na primitivnim stupnjevima razvoja religija je igrala ulogu određene sinteze celokupnog ljudskog iskustva, uključujući i produkciono-tehnička saznanja. U antici je došlo do prvih suprotstavljanja filozofsko-naučne misli religioznim predstavama, a u srednjem veku do potčinjavanja celokupne misli teologiji. Danas, međutim, iako religija, verovatno još nije periferna društvena pojava, ipak ne igra više, ni iz daleka, ulogu koju je nekada imala kao „merodavan” pogled na svet, regulator ponašanja i čirilac socijalne integracije.

Ipak, religija je postala predmet strožijeg kritičkog proučavanja relativno kasno, uglavnom u doba prosvetiteljskog racionalizma. Ali, to je još uvek bilo skoro isključivo filozofsko, čisto teorijsko razmatranje biti i funkcije religije ili, pak, proučavanje njenog istorijskog razvitka. U stvari, tek u drugoj polovini XIX veka počinje egzaktnije, sociološko istraživanje religije, da bi, postepeno, iz toga nastalo ono što je danas već oformljeno kao jedna posebna naučna disciplina poznata pod imenom *sociologija religije* koja se kod nas, doduše, još uvek veoma sporo i s velikim zakašnjenjem razvija, a u svetu je, inače,

već prilično razvijena i razrađena. Naučna literatura iz tog područja je dosta obimna, tako da je prevođenje najznačajnijih dela sociologije religije zadatak koji se nameće sam po sebi.

To što je religija tako kasno postala predmet egzaktnog sociološkog proučavanja ne treba da iznenađuje s obzirom na to da je i sama sociologija relativno kasno konstituisana kao nauka o društvu, njegovoj strukturi i razvitku — tek u toku prve polovine XIX veka. Ali i kad je okrenula svoju pažnju prema religiji, sociologija je morala da savladuje velike teškoće da bi mogla nepristrasno da proučava ovaj fenomen. Jer, budući da joj je stalo do otkrivanja određenih objektivnih istina o toj društvenoj pojavi, pre svega, do utvrđivanja stvarnog stanja u pogledu kompleksnog problema „verovanja”, ali i do saznanja osnovnih zakonitosti koje se ispoljavaju na tom području u procesu razvitka društva, ona je mogla naići, i doista je nailazila, na otpor određenih društvenih snaga, u prvom redu crkvenih organizacija čiji su se vrlo opipljivi materijalni, ali i drugi interesi, sukobljavali sa težnjom nauke za sticanjem objektivnog saznanja o ovoj problematici.

Osim toga, fenomen religije je po svojoj prirodi jedan od najkomplicovanijih i najteže dostupnih egzaktnom naučnom saznavanju. Čak i sada ima istraživača religije koji smatraju da je taj fenomen doduše moguće proučavati, s obzirom na ono što je spoljašnje i što je dostupno na osnovu ponašanja vernika, ali da je tobože nemoguće prodreti u ono unutrašnje, što čini bit religije i što se proglašava čak za nešto transcendentno i metasocijalno.

Ako bi ovo shvatanje bilo tačno, onda bi konsekventno proizašlo da, doduše, nauka može da utvrdi niz činjenica o vršenju kultova, rituala i ponašanju vernika uopšte kao pripadnika izvesnih verskih organizacija, pa čak i o motivima kojima se oni pri tome rukovode, ali da suština samog fenomena religioznosti ostaje, u principu, nauči nedostupna. Takav stav kojim se suština nedijalektički odvaja od pojavnoga nije održiv s gledišta nauke. On, u stvari, znači postuliranje neke suštine koja se nikada i ni na koji način ne ispoljava. A to podrazumeva prihvatanje gledišta religije, tj. shvatanja njenih predstavnika, koja ne samo da nisu u skladu sa naukom nego joj uistinu bitno protivreče.

Gledište sociologije kao nauke podrazumeva, međutim, da se suština nalazi u samim pojavama i da se manifestuje u određenim društvenim činjenicama i odnosima. Bez ove pretpostavke so-

ciološko proučavanje religije bilo bi moguće samo kao deskriptivno empirijsko istraživanje, bez pretenzije da upozna i utvrđuje specifične zakonitosti koje vladaju u oblasti religije i koje uslovljavaju postojanje i delovanje verskih organizacija, dakle, bez mogućnosti da se naučno objašnjava fenomen religioznosti. Činjenica je, međutim, da sociologija kao nauka o društvu uopšte i, posebno, sociologija religije istražuju, saznaju i utvrđuju ne samo činjenice „statističkog” karaktera nego, takođe, i određene specifične društvene odnose i zakonitosti pojava i procesa. One se ne bave samo sakupljanjem empirijskih podataka nego i objašnjavaju, a granice naučnog objašnjavanja mogu unapred i dogmatski da budu propisane.

Moderna sociologija religije nastala je kao rezultat primene naučnih socioloških metoda na religiju (kao društvenu činjenicu. Među najznačajnije predstavnike moderne sociologije religije spadaju svakako: Maks Veber, koji se, obično smatra, njenim osnivačem, Emil Dirkem, Bronislav Malinovski, Lisien Levi-Bril, Ernst Trelč i dr. Njihovi nastavljači u današnjoj nauci prilično su brojni, naročito u zapadnim zemljama, gde se vrše intenzivna sociološka istraživanja religije, često upravo na inicijativu i pod pokroviteljstvom pojedinih verskih zajednica, što — na žalost — dovodi do pristrasnog istraživanja u interesu tih zajednica i udaljavanja od stanovišta nauke. To se čini i u vidu odbacivanja težnje za opštetijskim pristupom religiji i orijentisanja na skoro „čisto” empirijska sociološka istraživanja, bez širih teorijskih razmatranja i traganja za specifičnim zakonitostima kretanja i razvitka religije kao socijalnog fenomena.

Uostalom, to je karakteristično, u najvećoj meri, za celu zapadnu, naročito američku sociologiju, — što su više puta konstatovali kako sami predstavnici te sociologije, tako i drugi sociolozi koji su se bavili njenom kritičkom analizom. Ograničenost takve orijentacije sociologije, te, prema tome, i njenih rezultata, očevidna je. Osim toga što u njoj gotovo uvek preovlađuje apologetski stav prema društvu, ona nije u stanju da omogući uvid u celinu društva u njegovom razvoju, s istorijskim zakonitostima njegovim i perspektivama.

Kao što se sociologija uopšte ne svodi na empirijska istraživanja, čija aktuelnost je često u obrnutoj srazmeri sa naučnom značajnošću rezultata, tako to važi i za proučavanje religije, a posebno za sociologiju religije, koja — pored svojih problema metodâ empirijskog istraživanja — ima i određene druge teorijsko-sociološke, pa i

istorijsko-sociološke probleme. To je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da sociologija mora da proučava religiju — s obzirom na njeno mesto u društvenom životu, njenu funkciju i ulogu u životu pojedinaca i društva, njen odnos prema drugim ljudskim odnosima i oblicima svesti i prakse, aktuelno značenje i funkciju pojedinih elemenata religije i njihovu uslovljenost, itd.

Svako ozbiljno empirijsko istraživanje religije uslovljeno je određenim teorijskim eksplicitnim ili prikrivenim pretpostavkama, kao i kategorijalnim aparatom (pojmovnim okvirom) kojim se operiše. A već definisanje religije predstavlja krupan teorijski problem, značajan i za empirijsko istraživanje, jer od toga kako će se definisati (ili bar shvatiti) religija zavisi orijentacija istraživanja, te, prema tome, i stepen naučne značajnosti rezultata koji će se dobiti.

Ovo je posebno važno i aktuelno ako se ima u vidu da se danas često, zbog navodne ili prividne spoljašnje sličnosti, proglašavaju religioznim i određene društvene tvorevine (tzv. erzac-religije, npr. politički pokreti) kod kojih, inače, nedostaje ono što čini bit religioznosti — emocionalan odnos prema iracionalnoj i transcendentnoj „ličnosti”, odnosno predmetu kulta.

Marksistički orijentisana sociologija religije ne može da zanemari ni filozofske i, posebno, gnozeološke aspekte u proučavanju religije, kao ni psihološke, budući da se oni tiču njene biti kao fenomena. Ali, marksisti u svetu bili su doskora orijentisani samo na uopštena razmatranja o religiji, potpuno zapostavljajući konkretna sociološka istraživanja koja omogućuju upoznavanje stvarnog stanja religioznosti. To se, naravno, odražavalo i u praktičnom odnosu prema religiji, u „dnevnoj” politici.

Pravilna i naučna politika na ovom, kao i na ostalim „područjima” društvenog života, nije moguća bez poznavanja činjeničnog stanja i tendencija kretanja odgovarajućeg fenomena, u datom slučaju — religioznosti. To je utoliko značajnije ako se radi o teritoriji koja je u pogledu religioznosti tako heterogena i, uporedo s tim, tako šarolika u pogledu nacionalnog sastava (što predstavlja specifičan problem) kao što je slučaj u Jugoslaviji. Zanemarivati ovu problematiku znači ne samo zaostajati u naučnom pogledu, nego i *prevideti* jednu značajnu društvenu pojavu koja stvarno vrši određenu ulogu i uticaj na društveni život ljudi. Obim, stepen i forme toga uticaja svakako treba poznavati. Otuda neophodnost i aktuelnost socioloških istraživanja ove problematike. Ali, ako se želi doći do trajnih naučnih rezultata, ova istraživanja ne

treba da budu čisto empirijska, „zanatska”, nego solidno teorijski fundirana.

Ipak, fenomen religioznosti ne može se proučavati nezavisno od ireligioznosti, odnosno ateizma, budući da u istoj društvenoj sredini žive i rade, pored vernika, i oni koji ne veruju, odnosno koji se aktivno ili pasivno suprotstavljaju religiji. Njihovi međusobni uticaji veoma su interesantni i značajni, naročito danas kada broj ateista nije beznačajan i u uslovima u kojima se već prilično slobodno, tj. bez velike bojaznosti od okoline, može izjaviti svoje uverenje u tom pogledu. Zato se u istraživanjima iz oblasti sociologije religije nailazi, ujedno, i na izvesne činjenice i razmatranja o ateistima. Ali, često se ima utisak da je istraživanje o ateistima, u okviru istraživanja religioznosti, u stvari podređeno ovom drugom, i više služi kao ilustracija ili dopuna proučavanja problema religije, nego što predstavlja istinsko istraživanje problema ateizma, koji niukom slučaju nije manje značajan. Otuda se danas nailazi na zahtev za sociološko istraživanje ateizma kao posebne discipline, štaviše, na isticanje potrebe konstituisanja *sociologije ateizma*, kao pandana sociologiji religije.

Ateizam je, takođe, jedna od veoma značajnih socijalno uslovljenih pojava. Istorijski posmatrano, on je veoma star, moglo bi se reći skoro koliko i religija (bar kao svesno izražen stav). Kao pogled na svet on postaje posebno raširen i popularan u novijem vremenu. Kao izvesna prekretnica u tom pogledu mogao bi se uzeti u obzir čin odvajanja crkve od države u toku velike francuske revolucije, krajem XVIII veka. Uporedo s društvenim razvitkom i progresom nauke i tehnike, ovaj pogled na svet postaje sve značajniji i uticajniji u društvenom životu. Njegova tesna povezanost sa naukom, težnja za razvijanjem i širenjem naučnog pogleda na svet — to je bitna karakteristika ateizma kao teorijskog sistema. U trenutku kada nauka u savremenom svetu, na osnovu svog imanentnog razvitka i razvitka društva u celini, postaje neposredna proizvodna snaga, ateizam konačno postiže svoju društvenu afirmaciju, priznanje svoje aktivne istorijske uloge u progresu društva. Time što ističe čoveka, bar u izvesnim slučajevima, kao najvišu vrednost, on utiče na samoosvešćenje masa i doprinosi sagledavanju značaja i vrednosti ljudske ličnosti. Na taj način, i utoliko, on se ujedno najuže povezuje sa progresivnim socijalističkim tendencijama i snagama, koje jedino omogućuju realizaciju i potvrđivanje čoveka u procesu daljeg istorijskog razvitka. Nema sumnje da on igra i da će igrati značajnu ulogu u izgrađivanju novih vrednosti u socijalističkom društvu, i to u zaista kreativnom smislu, a ne

prosto u suprotstavljanju religijskim normama i vrednostima. Međutim, ateizam kao pogled na svet, više ili manje raširen u društvu, javlja se u raznim varijantama i ne mora uvek da bude naučno fundiran. Ukoliko je rašireniji i popularniji, utoliko su izvesne njegove varijante manje naučno zasnovane. Zato se on ne svodi na teorijski sistem. A katkad, u izvesnim ekstremnim slučajevima, znači negiranje svake ustaljene vrednosti.

Sociologija se mora, dakle, pozabaviti posebno i ateizmom. Naročito bi bilo poželjno, a s gledišta nauke i neophodno, da se preduzmu obimnija i ozbiljna sociološka, empirijska istraživanja u kojima bi se ateizam, kao svojevrsan pogled na svet, podrobno opisao i analizirao, bar isto toliko koliko se to čini s religioznim pogledom na svet i njegovim institucijama. Zadatak sociologije na ovom području bio bi, između ostalog, da se utvrde društveni faktori koji determinišu shvatanja i ponašanja ateista, kao i način i stepen delovanja pojedinih faktora, posebno kako je to povezano sa socijalističkim društvenim progresom. Nesumnjivo je veoma značajno utvrditi *tipologiju ateističkog mišljenja*, te karakter, sadržaj, raširenost i usmerenost pojedinih njegovih oblika, — budući da on nipošto nije nešto jednoznačno i bezuslovno društveno afirmativno, — imajući u vidu da se ne radi samo o intimnim uverenjima nego i o time određenim, načinima ponašanja u društvenim zajednicama, na raznim sektorima društvenog života (politike, rada, umetnosti i kulture, nauke, obrazovanja i vaspitanja, u slobodnom vremenu, itd.). Istraživati ateizam, međutim, utoliko je teže što on obično nije institucionalizovan, kao što je to slučaj sa religijom.

Prema svemu izloženom, istraživati razne forme religije i razne varijante ateizma znači, u stvari, istraživati pogled na svet. Ali, treba odmah primetiti da se zajednički obim i sadržaj pojmova religije i ateizma nikako ne poklapa sa stvarnim obimom i sadržajem pojma pogled na svet. Ovaj poslednji pojam širi je i sadržajni. Pored religijskog i ateističkog shvatanja sveta i života, postoje i takva shvatanja — bilo da su filozofski razrađena u sistematsku teoriju ili ne — koja odbacuju religiju uopšte i u svakom njenom konkretnom, istorijski nastalom obliku, ali ne prihvataju ni ateizam, svedeno iz kojih razloga. Takvih shvatanja ima i među filozofima, čak i onima koji se smatraju marksistima. Tako, na primer, ima onih koji smatraju da istinsko prevladavanje religije nije ateizam, koji — navodno — pretpostavlja religiju kao predmet svoje kritike. Nije opravdano da se ovakva shvatanja nasilno trpaju u one dve grupe (religiju i ateizam),

jer je to, u stvari, treća mogućnost, makar bila i nedosledna ili privremena u evoluciji shvatanja pojedinaca. Naročito se sa filozofskim, sistematski razrađenim shvatanjima, ne sme tako proizvoljno postupati i trpati ih u onu dvočlanu šemu. A ne može se poreći da ima mnogo članova društvenih zajednica koji su, u stvari, pripadnici ili predstavnici određenih filozofskih teorija (pogleda na svet) koje nemaju ni religijski niti ateistički karakter. Ako se, dakle, želi dati adekvatna deskripcija i *tipologija pogleda na svet* u savremenom društvu, naučno istraživanje mora posebno da se pozabavi i ovom trećom mogućnošću, a ne da se zadovolji samo istraživanjem religije i ateizma. Pri tome, ta treća mogućnost mora se istraživati isto toliko brižljivo, temeljno i svestrano, kao što je to neophodno kad je reč o fenomenima religioznosti i „nereligioznosti”, tj. u stvari ateizma.

Prema tome, *sociologija pogleda na svet* je najopštija sociološka teorija o shvatanjima sveta i života, koja uključuje kao svoje sastavne delove kako sociologiju religije tako i ateizma, ali pored toga još i sociologiju onih filozofskih i zdravorazumnih shvatanja koja se ne uklapaju u dvočlanu šemu: religija i ateizam. Takva širina ove discipline neophodna je ne samo radi što boljeg, kompleksnijeg sociološkog empirijskog istraživanja navedene problematike nego i radi teorijskog, celovitog zahvata problema pogleda na svet u njegovim odnosima prema društvu i obratno. Značajnost samog problema ukazuje na potrebu razvijanja i konstituisanja ovog područja naučnog istraživanja u *jedinstvenu* disciplinu — sociologiju pogleda na svet.